

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 124 2003

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Sammlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Sammlaren* är 1 juni 2004 och för recensioner 1 september 2004.

Sedan årgång 2002 av *Sammlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-21-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2003

Har då ingenting hänt sedan Warburg? Denna Strindbergsfejd finns inte längre. Förändringen som ägt rum är att vansinnet visserligen fortfarande finns kvar som bakgrundsinformation i framställningarna av hans författarskap, och dessutom i vissa fall påverkar tolkningarna, men debattthettan bland litteraturforskare och kritiker har svalnat. Galenskapen finns kvar som schablon, vilken sprids i uppslagsverk och litteraturhistoriska översiktsverk och handböcker. Är det då egentligen ett problem? Det verkliga problemet tycks i stället vara kritikernas och litteraturforskarnas maktutövning.

Men detta är inte hela historien. Vad har då litteraturen att säga oss? Hur ska vi i stället läsa den? Olsson presenterar så syftet med sin "litteraturhistoriografi", sin granskning av kritiken, litteraturforskningen och litteraturhistoreskrivningen om Strindbergs författarskap. I sista kapitlet återupprättar han trots allt kopplingen mellan vainsinne och litteratur vid sidan av underordnande maktekniker. Det finns ändå en likhet mellan det galna och det litterära, en likhet som förändras med det historiska sammanhanget och den litterära traditionens utveckling. Olsson använder termen delirium för det språk som avviker från den vanliga språkliga ordningen. Vandringen på gränsen mot det som är omöjligt att säga förenar vainsinnet och litteraturen även om de inte är samma sak. Då måste det finnas ett sätt att tala om det galna i litteraturen som inte är diagnostiserande och maktfullkomligt. Lösningen är inte att förneka förbindelsen mellan vainsinnet och litteraturen men inte heller att tillskriva författaren det vainsinniga: "då måste vår uppgift vara att försöka förstå den systematik som präglat talet om Strindberg, de villkor under vilka vissa saker kunnat sägas av Strindberg och om honom". Boken i handen blir ett svar på frågan.

Med den löper också Ulf Olsson risken att bli galen. "Lögnen följer de verkliga förhållandena, de som alltid är *maktförhållanden*. När litteraturen skall svara på anklagelsen, när den vill tala om samhällslögnen, om lögnväven, kan den till sist bara gör [så!] det som delirium" Nu har inte Olsson skrivit en roman men kan man ens i den argumenterande prosans form visa på maktkampen utan att snärjas – och utan att själv delta i den? Är Olssons tal deliriskt eller högst begripligt? Eller kanske båda? "Sluta! Eljes blir det aldrig slut!"

Sigrid Ekblad

Vivi Edström, *Selma Lagerlöf. Livets vågspel*. Natur och kultur. Stockholm 2002.

Vivi Edströms avhandling *Livets stigar* utkom mitt i Lagerlöfforskningens andra våg. Det var 1960 och det biografiskt historiska perspektivet hade definitivt ersatts av ett nykritiskt textcentrerat i svensk litteraturvetenskap. Avhandlingen var en regelrätt och imponerande sensitiv närläsning av *Gösta Berlings saga*, där författarens närvaro reducerats till ett författarnamn och textstrukturer och tema och motiv är allt. När Vivi Edström mer än fyra decennier senare återkommer med en ny stor Lagerlöfbok är det litteraturvetenskapliga klimatet ett annat. Edström har öppnat sig för det biografiska perspektivet och *Livets vågspel* är en life-and-letter bok, där liv och dikt växelvis avlöser och glider in i varandra.

Boken utkommer mitt i en ny stark våg av Lagerlöfforskning. Den inleddes med Birgitta Holmas *Selma Lagerlöf och ursprungets roman* redan 1984, men har tagit riktig fart först under de allra senaste åren då unga forskare som Lisbeth Stenberg, Maria Karlsson och Jenny Bergemar förnyat Selma Lagerlöfläsningen på ett både spännande och vitalt sätt. Med olika typer av feministisk textteori har de visat på det moderna och gränsöverskridande i Lagerlöfs texter liksom hur nyorienterande och modernt hennes författarskap – och i synnerhet *Gösta Berlings saga* – är.

Det är en vändning som Edström i hög grad drar nytta av. Hennes ingång och tema är just det vilda, det säregna och det moderna. Och det är ett bra grepp. Det blir grunden för den stora hyllning till Selma Lagerlöf och hennes författarskap som *Livets vågspel* är. Men samtidigt är det just här, och det måste faktiskt sägas, som man blir som mest besviken på denna bok och även på Vivi Edström som forskare. Inte bara för att hon reducerat de nya läsningarna till en krydda i en gammal anrättning och inte på allvar tagit fasta på de öppningar in mot Lagerlöstexternas särskilda estetik som finns i den nya forskningen. Det må vara Edströms sak om hon vill skriva en traditionell bok och den kan man diskutera på sina egna villkor. Det är den oginhet hon visar senare generationers forskare som stöter mig. Birgitta Holms visserligen omdiskuterade men otvivelaktigt betydelsefulla, spännande och vitala studie får bara några korta snåla anmärkningar i marginalen. Maria Karlssons avhandling om Lagerlöfs me-

lodramatiska stil nämns över huvud taget inte, finns endast i litteraturlistan. Lisbeth Stenbergs avhandling *En genialisk lek*, som med sitt textbiografiska perspektiv gjorde just den upp- och nedvändning av Selmabilden från ful förtryckt ungmö med dåligt självförtroende till en amazon med klippta men dock starka vingar som är en av de stora poängerna i Vivi Edströms framställning, behandlar Edström ytterligt kortfattat och närmast fientlighet.

Man skulle kunna skylla själva frånvaron på att boken inte har någon notapparat, men det håller inte, eftersom Vivi Edström i övrigt använder texten på ett mycket smidigt sätt för att generöst visa på övrig Lagerlöfforskning, inspirationskällor såväl som meningsskiljaktigheter. Bristen på notapparat är emellertid olycklig, i synnerhet i samband med en bok som liksom denna är resultatet av en lång vetenskaplig möda och med all säkerhet kommer att användas av många senare forskare, som nu alltså måste genomföra samma mödosamma genomplöjning av högvis av brev som Edström gjort om de skall hitta fram till de korta men viktiga citat hon bygger sin bok kring.

Det nya, och det som Edström låter bygga sin Lagerlöfbild kring, är nämligen breven. Selma Lagerlöfs brevsamling, som öppnades för ett drygt decennium sedan, har redan exploaterats, bl.a. av Ying Toijer-Nilsson och Eva Helen Ulvros, men bara i små bitar. Ingen har tidigare använt denna enorma samling, ungefär 42 000 brev skriver Edström, för att göra ett helhetsporträtt av Selma Lagerlöf. Det gör heller inte Edström, huvudsaken för henne är fortfarande texterna och de analytiska referaten ligger som långa breda körsträckor i boken. Men det är i de biografiska rastplatserna som breven kommer till användning och det är de som, vilket ofta är fallet med rastplatser, gör resan värd besväret. Med dem skapar Edström en ny biografisk kontext som är både spännande och välgörande rakt på sak och som, i sin förlängning, definitivt sliter bort den lite jolmiga bomull som så många litteraturhistoriker envisats med att linda in Selma Lagerlöfs författarskap i.

Borta är all tantighet och allt himmel om vänninnor, längtan efter män och obrottsligt släktkärlek. I brevcitaten framträder den självsäkra, bitska och passionerade ibland tämligen cyniska Selma. En Selma som tror på sig själv och sin begåvning och som är beredd att både slåss och kröka rygg för den, och inte minst att arbeta hårt. Ett av de mest

slående dragen i det Lagerlöfporträtt Edström tecknar är, förutom det våldsamt känslomässiga humöret och energin, den järnhårda arbetsdisciplinen. Selma Lagerlöf är en riktig arbetshäst. Till och med när hon är på semester står hennes författarskap i centrum. Hon samlar alltid material; tidningsnotiser, livsöden, monument, resebroschyrer, legender, allt förvandlas till nyttigheter i hennes berättelsefabrik. Hon lever, som Edström mycket riktigt skriver, av berättelser i dubbel bemärkelse. Konsumerar dem som ingen annan samtidigt som hon formulerar dem i en ständigt fortgående skapelseprocess, som dock inte, som så många velat göra gällande, kom av sig självt utan som var resultat av ett mycket, mycket hårt arbete.

Brevmaterialet ger på ett helt nytt sätt insyn i den mödosamma arbets- och skrivprocess som var Selma Lagerlöfs. Inte på så sätt att hon klagar, även om hon gör det också, mest är det faktiskt glädje som lyser ur hennes berättelser om sitt arbete, men genom att hon på ett ingående sätt verbaliserar sin möda. Brevcitaten avslöjar hur hon skrev och skrev om och skrev om igen, alltid öppen för nya grepp och förhållningssätt. Samtidigt som man kan säga att hon i sitt författarskap, vilket också framgår med all tydlighet i Vivi Edströms framställning, arbetade med ett fåtal tämligen fasta figurer, motiv och teman, och att både problemställningar, formuleringar och scener återkommer i text efter text, så är det som om de ständigt prövas på nytt. Som om allt var öppet och varje bok måste börja från noll. Vi vet sedan tidigare att manuskriptutkasterna är otaliga och att hon, som Vivi Edström framhåller många gånger, ofta hade problem med att avsluta sina berättelser och prövade än det ena slutet än det andra. Ibland, som var fallet med *Jerusalem*, skrev hon till och med om det i andra upplagan.

Nu har jag fått ”håll på” det och det, skriver hon med en typisk formulering när hon är nöjd till Sophie Elkan. Det är framför allt i breven till henne som Selma Lagerlöf berättar om sitt arbete. De var inte bara vänner och älskande, de var kollegor i författeri och deras materialsamlingsresor var gemensamma även om både rollfördelning och resultat var olika. Den för Selma Lagerlöf livsavgörande och problematiska relationen till Elkan har Eva Helena Ulvros redan berättat om i sin biografi om Elkan. I Vivi Edströms bok får man emellertid se den ur Selma Lagerlöfs perspektiv och i ett större sammanhang både vad gäller liv, arbete och kärlek och det är intressant.

Det fanns många viktiga kvinnor i Selma Lagerlöfs liv. Mamma och faster Lovisa; Sophie Elkan, Valborg Orlander, Henriette Coyet, och så den besvärliga Ida Bäckmann, svensk litteraturvetenskaps mest förtalade, är de som får mest uppmärksamhet. När det gäller Ida Bäckmann är Edström emellertid tämligen kortfattad och försiktig. Hon nuddar vid den elakartade ryktes-spridningen kring denna kvinna, som inte så lite emanerade från Selma Lagerlöfs själv. Hon antyder också den betydelse Bäckmann hade för Lagerlöf, som upprätthöll en regelbunden och vänskaplig kontakt med henne i flera decennier. Men överläter sedan med varm hand denna del av biografien till framtida forskare. De övriga tre relationerna ägnar Edström ett ingående intresse och det är i hög grad med berättelserna om dessa som hon får den "gamla" Selmabilden att förflyktigas.

I kärlekens vågspel var Selma Lagerlöf ingen dununge, snarare en don Juan, djärv, passionerad och förslagen. Hennes dubbelförhållande till Elkan och Orlander är en riktig uppvisning i vad man brukar kalla patriarkalt dubbelspel. Till de mer upprörande inslagen i Edströms biografiska berättelse om Selma hör det om hennes behandling Valborg Orlander. "Ingen har älskat mig som du!" skriver hon gång på gång. Men kärleksbrevet verkar bara alltför ofta ha anlänt tillsammans med manusbuntarna för renskrift. Den stackars Valborg Orlander är lika gripande som oglamorös i Vivi Edströms framställning. Samtidigt är det bl.a. just genom att hon, till skillnad från tidigare forskare, ger Orlander lika stort utrymme som Elkan som Edström förmår komplicera bilden av Selma Lagerlöf och smula sönder den segslitna bilden av helylletanten.

Den Selma Lagerlöf som Vivi Edström porträtterar är ändå en närmast statuarisk figur. Hon är genial, trofast, flott och generös, Edström påpekar gång på gång hennes omfattande välgörenhetsverksamhet. Hon är stark i anden och målmedveten. Men det är ingen entydig panegyrik. Även om Edström inte kunnat förmå sig att skriva ett enda kritiskt ord om Selma Lagerlöf, så bidrar själva hennes beskrivning till att ge porträttet en rad skuggor. Många mycket markanta. Det finns en cynism hos denna Selma, en påfallande självupptagenhet och ett starkt stråk av kall likgiltighet. Passion, javisst, kärlek, kanske det, men ibland ter den sig mer som uthållighet och plikt gentemot den egna självbilden.

"Jag gör inte anspråk på att presentera den 'sanna' Selma Lagerlöf. Att tränga in i hennes livs alla facetter är naturligtvis omöjligt. Men jag ämnar göra ett tappert försök att nå bakom fasaden och teckna hennes 'livstext'", skriver Edström i inledningen. Med det anger hon också vilken typ av biografi det är hon skriver.

När biografen och biografiforskaren Leon Edel vid 1950-talets slut omformulerade det biografiska uppdraget så att det kunde förenas med det nykritiska formulerade han det som så att forskaren inte bara skulle studera mattans mönster utan också undersöka den dolda sidan; varpen, knutarna och inslagen. I kampen mellan nykritik och biografism sökte han omvandla biografin själv till en text som motsvarade nykritikens krav på ett gott konstverk. Den skulle vara konsistent och sammanhängande i personteckning såväl som författarskapsbeskrivning. Analysen av författare och text skulle bli ett i det djuplodande studium av dem båda som var den nye biografens uppgift. Det är den traditionen som Vivi Edström på ett diskret sätt går in i. Hon gör inget nummer av det, tvärtom påpekar hon att hon är försiktig med allt psykologiserande, även om hon, som hon skriver gärna skulle velat psykologisera om Selmas påfallande kyliga relation till sin mor, men den nykritiska traditionen är nu en gång för alla hennes.

Livets vågspel följer sin författare från vaggan till graven, från debutromanen *Gösta Berlings saga*, till det sista verket, memoarsamlingen *Höst*. Den kronologiska uppläggningsen där liv och verk varvas på ett historiskt pietetsfullt sätt skapar både distans och närhet mellan liv och dikt. Textligt hålls de isär genom att finnas i olika kapitel, men i praktiken kommer de, just genom att varvas kronologiskt att förstås som en följd av varandra utan att relationen mellan dem behöver problematiseras. Sambandet kommer liksom berättelseformen i Vivi Edströms framställning att framstå såsom naturligt.

Biografigenren har under de senaste decennierna varit med om en litteraturvetenskaplig renässans. Den har också blivit föremål för en omfattande och djupgående diskussion. I hägnet av postmodernistisk subjektscritik och diskursteori har både förståelsen av den och dess utformning genomgått stora förändringar. Av det syns bara den inledande modifieringen av sanningsanspråket i Vivi Edströms biografi. Och det är det inte mycket att säga om det, mer än att det är synd.

I synnerhet som Selma Lagerlöfs komplicerade författarskap, där liv och dikt ingått i en säregen och mycket svårgenomskådlig och komplicerad förening, ter sig som ägnat för att problematisera det helhetssökande som är den traditionella biografins. Bara Vivi Edströms många citat ur den stora brevsamlingen visar detta.

Enligt en gammal konvention inom biografisk forskning tillmäts brev ett större sanningsvärde än dagbok och självbiografi. Så är det också i Vivi Edströms framställning. Brevcitaten fungerar som återkommande autenticitets- och sanningsmarkörer i textens biografiska berättelse, medan självbiografen har fått den dubbla rollen av att fungera som källa i barndomskapitlet och självständig text i slutet av biografin. Sanningshalten i brev är emellertid en komplicerad fråga, som skulle vunnit på att utredas något. I inledningen lägger Vivi Edström in en brasklapp om att "förställning" är möjlig även i brev. Naturligtvis, kanske är förställningen till och med deras natur. Brev är en självframställsens litteratur och den sanning de rymmer i hög grad situations- och personrelaterad. Att pussla ihop en "hel" Selma utifrån breven är också en hopplös uppgift. Tvärtom kan man genom dem se hur motsägelsefull hon är och hur hon ständigt inte bara skapar nya berättelser om andra utan också om sig själv. I breven till Sophie Elkan är hon en, i de till Orlander en annan, till Ida Bäckmann ytterligare en... Samtidigt är hon i alla dessa brev-växlingar en mångfald personer. Sanningshalten i brev är av en alldeles särskild natur och Selma Lagerlöfs brev skulle ägna sig väl åt att utreda den. Men Edströms ärende är ett annat.

Hon vill ge oss den hela Lagerlöf, hela författarskapet, hela livet, så långt hon förmår. Och hon gör det strikt och ordentligt. Betoningen ligger på de litterära verken och tänker man sig boken som ett framtida standardverk är det snarast en fördel att Vivi Edström inte genomför några extravaganta eller spekulativa läsningar utan håller sig till texterna. Edström kan sitt material och lyfter med lätt hand och driven penna fram både intriger och poänger utan att förlora textens speciella karaktär ur sikte. Hon har sina favoriter. *Herr Arnes penningar* och *En herrgårdssägen* tillhör dem, men hon är en generös läsare och en plikttrogen arbetare i den Lagerlöfska vingården som inte tillåter sig att fuska med behandlingen ens av *Liljecronas hem*. På sina egna premisser är *Livets vågspel* en både läsvärd och imponerande bok.

Lisbeth Larsson

Bengt Brodow, *Ett författarskap speglat i språket. Struktur och stil i Pär Lagerkvists prosa*. Gleerups. Lund 2003.

Pär Lagerkvists författarskap väcker inte längre samma intresse och beundran som det gjorde vid mitten av 1900-talet och under ett par decennier därefter – mot bakgrund av den vördnad och respekt som det då visades, både i Sverige och utomlands, kan det tyckas förvånande. Att kanoniserade författarskap med tiden krymper till att omfatta blott ett par enstaka texter är inte ovanligt, men det som i ett historiskt perspektiv överraskar är hur snabbt devalveringen i vissa fall sker.

Redan vid mottagandet av Lagerkvists sista roman *Mariamne* (1967) kunde ett par kritiska röster noteras i den då annars fortfarande homogent vördnadsfulla kritikerkören. Ett fast grepp om läsarna tycks han ändå ha haft, och hans nya roman förannonserades till och med i radions TT-nyheter. Boken gick också omedelbart upp i toppen på *Svenska Dagbladets* bestsellerlista "Vad Sverige läser", och behöll sin förstaplats på roman-/novellistan ända tills Vilhelm Mobergs *Förräddarland* dök upp på bokhandelsdiskarna mot slutet av hösten. Ännu under vintern 1968 hade Lagerkvists roman en topplacering tillsammans med Mobergs, Alistair MacLeans *Örnnästet* och Per Olof Sundmans *Ingenjör Andréas luftfärd*. De unga recensenternas – Karl Erik Lagerlöf och Sven-Eric Liedman – reserverade och i Liedmans fall oförblommerat kritiska hållning ter sig ändå med facit till hands som en första signal om den successiva omvärdering som författarskapet skulle bli föremål för och det tilltagande ointresse som det skulle komma att visas under de kommande årtiondena.

När Pär Lagerkvist-samfundet 1991, med anledning av 100-årsminnet av skaldens födelse, anordnade ett symposium är det betecknande att paneldebatten hade som tema "Pär Lagerkvist idag": Anders Ringblom inledde med en litania över tecknen på att Lagerkvists ställning i den svenska litteraturen avsevärt hade försvagats, och att hans insats rent av höll på att "trängas ut ur det allmänna medvetandet", som Ringblom drastiskt uttryckte saken. Flera av inläggen har också karaktären av försvar för Lagerkvist och rymmer motiveringar till varför hans författarskap fortfarande bör anses betydande och varför det också i framtiden kommer att locka läsare och uttolkare. Paneldebatten kan tolkas som ett kristecken i sig,